

Portréty Márie Terézie a Jozefa II. z Horšovského Týna

VERONIKA CHŇUPKOVÁ

Kľúčové slová: Horšovský Týn — zámok — portrét Márie Terézie — portrét Jozefa II. — J. E. Liotard — maliar viedenského dvorského okruhu

S portrétom panovníka sa stretávame často na stenách zámkov a hradov. So vzrastajúcou mocou absolutistickej vlády vstupovala prezentácia panovníka prostredníctvom umenia i do interiérov aristokratických sídiel. Prišlo k explózií vo vytváraní oficiálnych portrétov. Pre podriadenú šľachtu bolo zavesenie podobizne vládcu prejavom úcty k nemu a zároveň sa tento akt stával do určitej miery i povinnosťou. Objednávka vo významnej maliarskej dielni bola vecou prestíže, i keď s jej vytvorením boli spojené i nemalé finančné prostriedky. Umiestnenie portrétov panovníka môžeme dnes prirovnáť k umiestňovaniu fotografií aktuálnej hlavy štátu na steny v štátnych inštitúciách.

Portrét Márie Terézie spolu s pendantným portrétom jej syna a následníka trónu Jozefa II. (inv. č. HT00001a/b, HT00002a/b; obr. 1, 2) sa nachádza v priestoroch malej jedálne zámku Horšovský Týn. Obe diela patria medzi kmeňové predmety fondu zámku Horšovský Týn, ktorý je spravovaný Národným pamiatkovým ústavom. Ide o olejomalby reštaurované akad. maliarkou A. Bergerovou v rokoch 1968 a 1969. Ich veľkosť je 154 × 118 cm. V malej jedálni obrazy viseli už v 19. storočí, čoho dôkazom je autentická skoba s niekoľkými vrstvami malby. Toto umiestnenie je doložené i akvarelom malej jedálne so signatúrou M. Nosticza, datovaným do roku 1932. Zámok Horšovský Týn od roku 1623 vlastnili Trauttmansdorffovia, ktorých môžeme považovať i za možných objednávateľov alebo kupujúcich dvojice portrétov. Mária Terézia i Jozef II. niekoľkokrát zavítali na zámok v Horšovskom Týne. V roku 1770 pri svojej ceste z Boru do Klatov sa v Horšovskom Týne zastavil a Trauttmansdorffa navštívil Jozef II.¹ Samotná panovníčka Mária Terézia držala ochrannú ruku nad Ferdinandom Jozefom z Trauttmansdorffa (1749–1827), ktorý pôsobil ako politik na viedenskom dvore. Taktiež gróf Maximilián Trauttmansdorff pôsobil ako cisársky diplomat. Grófska rodina bola v priamom styku s panovníckym dvorom.

Podobizne Márie Terézie a jej syna (nie sú signované a ani datované) mohli byť zadovážené členmi rodu i pri príležitosti návštevy Márie Terézie na zámku; pri prvej návšteve im venovala porcelánový servis a pri druhej im podarovala pléd so vzorom modlitebného koberca.

Objednávky na obrazy s podobizňou panovníka pri príležitosti jeho návštevy boli bežným javom. Napríklad počas príprav na oficiálnu návštevu cisára Františka Štefana Lotrinského v stredoslovenských banských mestách boli jeho portréty objednané a následne dovezené z Viedne. Došlo k zhotoveniu nástenných malieb s námetom

portrétov Františka Štefana a Márie Terézie v priestoroch Kammerhofu. Z českého prostredia uvediem príklad vypracovania dvojice manželských portrétov Františka Štefana a Márie Terézie pri príležitosti ich návštevy v Olomouci.

Zaujímavá je zmienka o W. Nusshardtovi, lekárovi žijúcemu v rokoch 1784–1847, ktorý sa narodil v Horšovskom Týne: „V Horšovskom Týne si jej lidé velmi vážili a prokazovali mu mimořádnou úctu. Jeho obraz visel v kanceláři na radnici vedle obrazů světicího biskupa Šimona Brosia, prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic, císaře Josefa II. a císařovny Marie Terezie.“² Opis kancelárie radnice detailnejšie nedefinuje žiadny z vymenovaných obrazov.

Mária Terézia je namaľovaná tesne nad kolená s hlavou otočenou do mierneho profilu. Oblečené má šaty zlatej farby s florálnou potlačou. Rukávy a živôtik šiat tvorí biela čipka. Cez šaty má na ramenách prehodené čierne priehľadné bolerko, zhotovené pravdepodobne z čipky a zdobené striebornými aplikáciami. Z rovnakého materiálu má čepiec s diadémom a náhrdelník typu psí obojek. Všetky tri doplnky tvoria jeden komplet. Na živôtiku má šperk s medailónom a korunkou. Mária Terézia je silnejšej postavy s badateľnou druhou bradou a sivými vlasmi – je predstavená v staršom strednom veku. Jednou rukou sa pridrižiava vrchnej časti žezla, ktoré sa opiera o dosku stola vedľa nej. Stolík má zdobenú podnož. Na doske je tmavý, asi tmavozelený vankúš so zlatou čipkou po jeho obvode. Na ňom sú položené panovnícke insígnie: tri koruny (rakúska, uhorská svätostefanská koruna a česká svätováclavská, ktorá je položená najďalej). Medzi stolíkom a postavou voľne padá červený plášť s hermelínovou obrubou. Celá scéna sa odohráva v miestnosti s nariasenou drapériou v druhom pláne kompozície s visiacimi strapcami a naznačenou časťou architektúry. Umiestnenie korún sa pridrižiava hierarchického rozvrhnutia panovníckych insígnií, keď uhorská koruna zaujíma miesto v popredí pred českou korunou i napriek skutočnosti umiestnenia portrétu na území Českého kráľovstva, keďže Mária prikladala Uhorsku väčšiu úctu, pretože jej podalo pomocnú ruku v časoch vojny o rakúske dedičstvo. Rám obrazu je

1 Hlohová, *historie* [online]. [2013-07-07]. <www.hlohova.cz/Historie.html>

2 *Slavné osobnosti spojené s Horšovským Týnem* [online]. [2013-07-07]. <www.mkzht.cz/cs/historie-osobnosti/>

▲ Obr. 1. Anonym: Portrét Márie Terézie. Olej na plátne, 154 × 118 cm. 2. polovica 18. storočia. Štátny hrad a zámok Horšovský Týn, malá jedáleň. Kmeňový zbierkový fond, inv. č. HT00001a/b. (Fotoarchív CASTIS Národného pamiatkového ústavu, úprava pre tlač T. Štumbauer, 2013)

► Obr. 2. Anonym: Portrét Jozefa II. Olej na plátne, 154 × 118 cm. 2. polovica 18. storočia. Štátny hrad a zámok Horšovský Týn, malá jedáleň. Kmeňový zbierkový fond, inv. č. HT00002a/b. (Fotoarchív CASTIS Národného pamiatkového ústavu, úprava pre tlač T. Štumbauer, 2013)

pravdepodobne pôvodný, zhotovený v čase namaľovania portrétu. Je bohato zdobený, drevený, s rastlinnými úponkami a boltcovým ornamentom.

Jozef II. je namaľovaný ako mladší muž so sivou parochňou, na zadnej časti zviazanou do vrkoča. Má oblečený kabát, nohavice a plášť zlatej farby s tmavou výšivkou s množstvom čipiek. Pod krkom má biele nariasené

čipkové fiží. Súčasťou odevu je i biela košeľa. Okolo ramien má uviazanú kolonu s klenotom Rádu Zlatého rúna, šerpu Rádu Márie Terézie a dve vyznamenania rádov, pripnuté na kabáte, ktorými bol členom. Jednou rukou sa opiera o mramorovú dosku stola s pozlátenou vyrezávanou podnožou. Druhou rukou sa opiera o žezlo. Na stolíku vedľa muža je červený vankúš s jedným strapcom na

rohu, kde sú uložené panovnícke insígnie v podobe koruny a jablka. Korunu na základe tvaru určujeme ako korunu patriacu cisárovi Svätej ríše rímskej nemeckého národa. Scénu evokujúcu interiér tvorí kreslo za Jozefom. V druhom pláne je umiestnená drapéria so strapcami spoločne s architektúrou v pozadí. Rám obrazu je pozlátený, s kvetinovými kytičkami a boltcovým ornamentom.

Keďže súčasťou portrétu panovníčky je protihlá podobizeň Jozefa II., museli oba obrazy vzniknúť až po roku 1765, keď zomrel jej manžel cisár František Štefan Lotrinský. I keď po jeho smrti Mária Terézia začala nosiť čierny vdovský odev, ktorý sa stal súčasťou jej šatníka do konca života a väčšina jej portrétov prezentuje panovníčku práve v čiernom odevu, nemôžeme vylúčiť namaľovanie portrétu z Horšovského Týna po smrti manžela, keď je námet voľbou maliara.

Autorstvo diela nie je známe, avšak na základe hľadania podobných analógií v stredoeurópskom maliarskom prostredí môžeme určit štýlové i námetové predlohy kompozície, z ktorej autor vychádzal. Maliar čerpal čiastočne z predlohy, ktorú vytvoril Jean Ettienné Liotard v roku 1762 a dnes je umiestnená v múzeu *Albertina* vo Viedni, a portrétu Márie Terézie nad dverami *Schatzkammer* vo Viedni, namaľovaného okolo roku 1760, kde má Mária na sebe čierne bolerko a šperky v podobe náhrdelníka a čepca; avšak maliar sa v tomto prípade obmedzuje len na Máriin polportrét. Naopak, bolerko zlatej farby ušité z množstva čipiek doplnené totožnými doplnkami sa objavuje i na jej podobizni od J. E. Liotarda z roku 1762 a na kópiách neznámych autorov čerpajúcich z Liotardovej predlohy. Ich výskyt je doložený v zbierkových fondoch na území dnešnej Slovenskej republiky.

Ku kompozícii s portrétom Márie Terézie z Horšovského Týna sa približuje portrét šľachtickej (inv. č. A 23), portrét Márie Terézie (inv. č. A 109) a portrét Márie Kristíny (inv. č. A 110) v Galérii mesta Bratislava, ktoré považujeme za výtvor okruhu jedného maliara, namaľované všetky najskôr v roku 1762.³ Portrét šľachtickej po analýze podoby a následnej komparácii odevu sme určili ako portrét príslušníčky vyššej šľachty. Vymedzený okruh sme zúžili na členku rodiny Márie Terézie. Do úvahy prichádza niektorá z dcér Márie Terézie alebo jej nevesty. Ak predpokladáme vznik diela najskôr v roku 1762, Mária Antónia mala sedem rokov, jej sestra Mária Kristína bola vo veku dvadsať rokov, Mária Karolína mala desať rokov, nevesta Mária Ludovika v roku 1762 mala sedemnásť rokov (súčasťou rodiny sa stala po svadbe s Máriiným synom Leopoldom II. v roku 1765). V konečnom dôsledku ženu identifikujeme ako nevestu Márie Terézie, manželku Leopolda II. a neskoršiu cisárovnú Máriu Ludoviku, alebo Máriinu najobľúbenejšiu dcéru Máriu Kristínu. Maliar čiastočne vychádzal zo súboru Liotarda z roku 1762 (rukopis, rozvrhnutie scény kompozície sa približuje k uvedeným podobizniam inv. č. A 109 a A 110).⁴

Kompozície s portrétom Márie Terézie a Jozefa II. z Horšovského Týna predstavujú kvalitnú prácu skúseného maliara. I keď Jozefova ľavá ruka je neúmerne veľká k jeho telu. Môžeme povedať, že maliar pravdepodobne pochádza z viedenského dvorského okruhu alebo ide o domestikovaného maliara úzko nadväzujúceho na dvorský okruh, ktorý si vyberá pre svoju prácu čiastočne

predlohu iného umelca. S istotou obrazy nemôžeme pripísať žiadnemu maliarovi, ktorý pracoval v službách Márie Terézie, či už Martin van Meytens, alebo iný. Skutočnosť, že každý z portrétov má iný, bohato rezaný, široko pozlátený rám, i bližší pohľad, ktorý zvolil maliar u Márie Terézie, vedie k hypotéze vytvorenia podobizni iným maliarom. No nevylučujeme, že sa na ich zhotovení podieľal jeden maliar alebo okruh jedného maliara.

Dvojica portrétov spĺňa všetky kritériá oficiálneho reprezentačného portrétu produkovaného maliarmi v službách viedenského dvora alebo autormi maľujúcimi kópie v krajinách bývalej rakúskej monarchie. K pravidlám patrilo napríklad zobrazenie korún, ktoré patrili panovníkovi. Divákovi sa predstavuje honosnosť prostredníctvom osoby oblečenej do nákladných šiat s množstvom šperkov.

Rozbor odevu nám čiastočne napomáha k určeniu pravdepodobného roku vzniku obrazu. S určitou istotou vieme povedať, že malba vznikla až po roku 1760, pretože šaty použité na kompozícii mala Mária Terézia oblečené na niekoľkých portrétoch nachádzajúcich sa na území dnešného Slovenska alebo Rakúska.

Odlíšne rámovanie by nasvedčovalo rozdielnemu obdobiu namaľovania kompozícií a následnému spojeniu diel. Rozvrhnutie scény i rukopis maliara svedčia, naopak o rovnakom autorovi a namaľovaní v jednom časovom úseku pri oboch. Použitie identickej kostýmovej zložky sa dá vysvetliť dvoma spôsobmi. Napríklad dielenský pomocník Martina van Meytensa v čase žitia panovníčky pracovali podľa predlôh, skíc, načrtnutých súčasne s prebiehajúcou oslavou, pretože zdokumentovanie udalosti a následné spracovanie v technike olej na plátne si vyžadovalo väčší časový úsek. Následne došlo k dopracovávaní detailov v ateliéroch. Alebo ich obrazové archívy obsahovali niekoľko variantov oblečenia panovníkov, aby vladárka nemusela stále sedieť ako model.⁵ Mária Terézia určite nenosila to isté oblečenie dlhší časový úsek. Aplikácie drahých kameňov len poukazuje na nákladnosť šiat, preto sa nepoužívali na bežné nosenie. Odev sa stal malým textilným umeleckým dielom s použitím nerastov do podoby šperkov. Mária zo svojej pozície hlavnej ženy v monarchii bola jednou z hlavných nositeľiek dvorskej módy. Otázkou je, do akej miery je odev na portrétoch autentickým a nachádzal sa v osobnom šatníku Márie Terézie, či ho nosila bežne, alebo len pri slávnostných príležitostiach, alebo sa oblečenie zobrazovalo len na základe

3 Porov. GRAJCIAROVÁ, Ž.: *Expozícia Stredoeurópskeho barokového maliarstva a sochárstva v zbierkach GMB*, s. 38.

4 Podľa dochovanej korešpondencie bola ešte v roku 1779 Mária Terézia s Liotardom v kontakte. ETZLSTORFER, H.: *Vladárka v súkromí*, s. 158.

5 Na jednej strane nemala veľa času, ale i nehybné sedenie u maliara neznašala. HERRE, F.: *Marie Terezie*, s. 125.

6 Podľa doplnenej karty (Národný pamiatkový ústav, ú. o. p. v Plzni, NPÚ/CastIS, ev. list inv. HT00002a,b, doplnil SEMRÁD, Otto, r. 2011) pochádza portrét Jozefa II. najskôr z roku 1764, keď Jozef II. dostal Rád sv. Štefana, ktorý má na obraze, inak asi medzi rokmi 1765–1770, najneskôr 1775. Voľnejšia kópia Meytensovho originálu v Karuselovej izbe v Schönbrunne vo Viedni.

vytvorenia typu rokokovej šlachtičnej, ktorý maliar za-
komponoval do diela.

Správa zámku Horšovský Týn pracuje s obdobím vzniku
obrazov v rozmedzí rokov 1726–1750. Údaje o namaľovaní
v druhej štvrtine 18. storočia pochádzajúce z pôvodnej evi-
denčnej karty považujeme za chybné.⁶ Z veľkého rozpätia
prichádza do úvahy len najneskorší rok namaľovania, keď-
že Mária Terézia bola v roku 1726 deväťročná dieťa. Na-
opak, na olejomalbe maliar zobrazil zrelú ženu v staršom
strednom veku. Jej syn Jozef prichádza na svet až v roku
1741. Odev, ktorý má Jozef oblečený, určuje Ludmila Kyba-
lová ako takzvaný španielsky plášť, ktorý sa používal pri prí-
ležitosti korunovácie Jozefa II. za rímsko-nemeckého cisá-
ra vo Frankfurte nad Mohanom a následne sa vyskytuje na
niekoľkých oficiálnych portrétoch Jozefa II. Predpokladá-
me, že Jozef II. tento odev bežne nenosil, ale mal za úlohu
zdôrazňovať na portrétoch výnimočnosť panovníka. Špa-
nielsky plášť sa nachádza i vo výtvarnej prezentácii iných
panovníkov z habsburskej dynastie. Uvedme napríklad
portréty Karola VI. alebo Františka Štefana Lotrinského.

Portrét Márie Terézie sa vyznačuje istou mierou ideali-
zácie vladárky, pretože jej tvár nemá väčšie známky star-
nutia, trápenia a smútku po strate manžela ako na portré-
toch od Josepha Ducreuxa a jeho kopistov.

Dve olejomalby inštalované v priestoroch zámku
v Horšovskom Týne predstavujú oficiálne reprezentačné
portréty. Autor obrazov nie je známy, ale určujeme ho ako
skúseneho maliara viedenského dvorského okruhu. Vznik
obrazov posúvame do obdobia tesne po smrti Máriinho
manžela Františka Štefana Lotrinského v roku 1765. Na
základe komparovania odevu Márie Terézie s jej inými
podobizňami môžeme konštatovať, že si maliar ako pred-
lohu vybral kompozície od maliara J. E. Liotarda, ktorý
pracoval pre Máriu Teréziu na viedenskom dvore. Oble-
čenie panovníčky i jej syna Jozefa II. sa pridržiava módy
času ich života. Obrazy majú dobové rámovanie a atmosfé-
ru, ktorá má na diváka pôsobiť majestátne a korešponduje
s výnimočnosťou namaľovaných osôb. Portréty sú uká-
zkou umiestňovania panovníckych podobizní do súkrom-
ných aristokratických sídiel v druhej polovici 18. storočia.

Literatúra

BLED, Jean Paul: *Mária Terézia*. Bratislava, Slovart, 2002.

CHŇUPKOVÁ, Veronika: Posmrtná prezentácia cisára Františka Štefana Lotrinského. In *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2011, Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Trnave 26. a 27. októbra 2011*, (ed. GOJDIČ, Ivan). Trnava, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity/Towarzystwo Slowakow w Polsce, 2012, s. 90–94.

ETZSTORFER, Hannes: *Vladárka v súkromí*. Bratislava, Ikar, 2009.

GRAJCIAROVÁ, Želmíra: *Expozícia stredo európskeho barokového maliarstva a sochárstva GMB, Mirbachov palác*. Bratislava, Galéria mesta Bratislavy, 1996.

Hlohová, historie. In *Hlohová* [online]. Hlohová, Obecní úřad Hlohová, 2008 [cit. 2013-07-07]. Dostupné z WWW: <www.hlohova.cz/Historie.html>

HERRE, Franz: *Marie Terezie*. Praha, Brána, 1996.

KYBALOVÁ, Ludmila: *Barok a rokoko*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

Lothringens Erbe, Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie, (Hrsg. ZEDINGER, Renate). St. Pölten, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 2000.

Slavné osobnosti spojené s Horšovským Týnem. In *Městské kulturní zařízení Horšovský Týn* [online]. Horšovský Týn, Městské kulturní zařízení, 2009 [cit. 2013-07-07]. Dostupné z WWW: <www.mkzht.cz/cs/historie-osobnosti/>

ZEDINGER, Renate: *Franz Stephan von Lothringen (1708–1765), Monarch, Manager, Mäzen*. Wien, Böhlau, 2008.

Nepublikované správy

BERGEROVÁ, Alena: *Zápis o opravě obrazu „Portrét Marie Terezie“*. December 1968. Archív Národného pamiatkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.

BERGEROVÁ, Alena: *Zápis o opravě obrazu „Portrét Josefa II.“ od neznámého mistra 18. stol.* Máj 1969. Archív Národného pamiatkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.

Národný pamiatkový ústav, ú. o. p. v Plzni, NPÚ/CastIS, ev. list inv. č. HT00001a,b, ev. list inv. č. HT00002a,b.

Summary

Portraits of Maria Theresa and her son Joseph II from the collections of Horšovský Týn Castle

Keywords: Horšovský Týn — castle — portrait of Maria Theresa — portrait of Joseph II — J. E. Liotard — painter from the Vienna court circle

The portrait of Maria Theresa and its pendant portrait of her son Joseph II are displayed in the Small Dining Hall of Horšovský Týn Castle in western Bohemia. Owing to the opposite pendant portrait representing Joseph II, Maria's first-born son and heir to

the throne, and despite the fact that Maria does not wear here her black widow's dress, both the paintings must have been created as late as after 1765, i.e. upon the death of her husband, Emperor Francis Stephen of Lorraine. Both paintings constitute official representative portraits of the rulers. In the composition, the painter partially drew upon a draft created by Jean Étienne Liotard in 1762, currently kept in the Vienna-based *Albertina Museum*, as well as upon a portrait of Maria Theresa above the door of the *Schatzkammer* in Vienna, painted around 1760.

(Translated by Karel Matásek)